

ВІДТВОРЕННЯ ТАНАТОЛОГІЧНИХ КОНЦЕПТІВ ЗАСОБАМИ ПОЕТИЧНОЇ МОВИ У ТВОРЧОМУ ДОРОБКУ ВАСИЛЯ ГОЛОБОРОДЬКА

У статті розглянута еклектика танатологічних концептів у творчому доробку Василя Голобородька крізь призму його індивідуального світосприйняття та проаналізовано тропи, за допомогою яких він зображує смерть у своїй мовній картині світу.

Ключові слова: танатологічний концепт, троп, смерть.

Шленьова М.Г. Отображение танатологических концептов средствами поэтического языка в творческом наследии Василия Голобородька. *В статье рассмотрена эклектика танатологических концептов в творческом наследии Василия Голобородька через призму его индивидуального мировосприятия и проанализировано тропы, с помощью которых он изображает смерть в своей языковой картине мира.*

Ключевые слова: танатологический концепт, троп, смерть.

Shleneva M.G. Representation of tanatologic concepts by means of poetic language in oeuvre of Vasile Holoborod'ko. *The article deals with the eclecticism of tanatologic concepts in poetic heritage of Vasile Holoborod'ko through the prism of his individual world-view and with analysis of figures of speech by means of which he represents death in his language picture of the world.*

Keywords: tanatologic concept, figure of speech, death.

Тема смерті наймовірно близька Василю Голобородьку, який за своє життя поховав не тільки батьків, але й дружину та старшого сина. Смуток за близькими, а також особистісні роздуми про перебіг людського життя та його завершення знайшли відображення в його творчості у вигляді різноманітних танатологічних концептів, які ми спробуємо проаналізувати у нашій статті.

Смерть завжди була в центрі уваги письменників та філософів, що навіть привело до виникнення нової науки – танатології, яка зосереджується на феномені смерті як на специфічному об'єкті, підсумовує уявлення про перехід в інший світ і про царство померлих, обряди, звичаї та фольклор, пов'язані з цією тематикою.

Смерть, як один з невід'ємних елементів буття, нерідко є лейтмотивом творів художньої літератури, зокрема поезії, та виступає у різноманітних персоніфікованих образах, що здебільшого мають негативну конотацію. Але середовище поетичного слова може дозволити собі симбіоз міфологічних та релігійних уявлень про смерть разом зі звичайними поняттями буденного життя. Головний інструмент для цього – творчий підхід майстра слова до зображення цього образу в художньому творі.

Існує декілька різновидів розуміння смерті в художній літературі, що різняться за шляхом сприйняття автором даного концепту. Позитивістське розуміння передбачає стороннє сприйняття смерті з точки зору спостерігача, який спирається на досвід інших людей у зображенні смерті в художньому творі. Романтичне розуміння має на увазі індивідуальний досвід автора,

який безпосередньо пережив смерть близької людини та використовує свої відчуття для відтворення цього образу. Модерністичне ж розуміння робить самого автора учасником смертельної гонитви, ілюструючи її дикість, безжалісність та насильницьку сутність [10 : 54].

Мета статті – розглянути різноманіття танатологічних концептів та проаналізувати їх у контексті життєвого шляху, поглядів і вірувань крізь призму індивідуального світосприйняття Василя Голобородька – поета, творча біографія якого наскрізь пронизана темами скептичного ставлення до дійсності та особливого, трагедійного світосприйняття. Трагування численних поетичних образів В. Голобородька відображено у монографії О.В. Кузьменко [8], а також у працях І. Дзюби [4, 5], Б. Бойчука [1], М. Вінграновського [2]. Маємо зазначити, що усі вищезазначені автори безпосередньо не розглядали танатологічну тематику в творчості В. Голобородька, тому, на нашу думку, вона потребує окремої уваги. А відтак в аналізі танатологічних концептів у ліриці В. Голобородька і вбачаємо актуальність нашого дослідження.

Спіраючись на емоційну жагу до життя кожної людини, В. Голобородько нерідко демонструє певні історичні події, акцентуючи увагу читача не стільки на натуралістичних картинах смерті, скільки на трагізмі ситуацій, які їй передують, використовуючи різноманітні танатологічні образи, що дають зрозуміти, наскільки багатолікою є смерть.

Приналежність автора впродовж декількох років до шахтарської професії не могла залишити його байдужим до трудових страждань цих мужніх чоловіків та їхньої раптової смерті внаслідок нещасних випадків на небезпечному підземному виробництві. У вірші «Стара штольня» [3 : 160] померлі шахтарі порівнюються з деревами, тому, описуючи їх руки, автор використовує такі порівняння: *п'ялися угору ночами, хиталися, як дерева, перекинуті догори корінням та ніби на «до побачення» махають услід* [3 : 160]. Таке порівняння демонструє нам не лише очевидну смертельну небезпеку цієї професії, але й відсилає нас у ті часи, коли, за віруваннями давніх українців, мерця іноді ототожнювали з деревом, що лежить у лоні землі, про що свідчать археологічні знахідки останків загиблих, муміфікованих сумішшю соків сосен та беріз, з гілками між ребрами та кістками грудної клітки.

Зображення дерев в аспекті танатологічної символіки дуже поширене в українській уснопоетичній традиції. Цій тематиці також присвячена поезія В. Голобородька «Давне вірування» [3 : 485], в якій водночас вбачається і релігійний мотив смерті, тому що місце перебування загиблих душ – рай – ототожнюється з вишневим деревом: *Тихий рай за білими пелюстками починається, / де між гілок уквітчаних / або відпочивати душам умерлих родичів* [3 : 485]. Окрім того, існують деякі приписи щодо порід дерев, які можна садити на могилі дівчини чи парубка, старого чи молодого, наприклад: дуб – для чоловіка, сина; липа – для матері; вишня – для дівчини. Калину саджали на могилі козака, вважаючи її рослиною, що сполучає два світи: померлих і живих. У даному випадку автор порівнює з могилою – *хатою умерлих* [3 : 485] – квітуче вишневе дерево.

Голодомор 1932–1933 рр. також знайшов відображення в поезії Василя Голобородька. У поетичному творі «Телесик» [3 : 725] поет описує

становище, у якому опинились селяни, коли *...нічого їсти, скоро вмирати, всім умирати...* [3 : 725]. Найжахливішою для автора є смерть маленьких дітей: *діточкам з опухлими від голоду личками умирати* [3 : 725]; саму ж смерть він називає *повільною* [3 : 725], цей епітет підкреслює усі муки, що випали на долю українців, а порівнянням з персонажами казки про «Івасика-Телесика» він доносить до читача відчай, який охоплював матерів та спонукав їх вбивати рідних дітей, рятуючи від голодної смерті.

Опис подій повоєнних часів продовжується у поезії «Загиблій за ідею» [3: 161]. У ньому смерть зображена за допомогою пафосного епітету *піднесена, як святкові прапори* [3 : 161] та з'являється перед нами у ніби позитивному ракурсі, крізь призму світосприйняття солдата, який вважає смерть саме такою, тому що хтось сказав йому, що він *мусить вмерти за ідею, дали рушницю і відправили на фронт, і він – загинув за ідею* [3 : 161]. Іронія В. Голобородька про знецінення та безальтернативну визначеність людського життя демонструє його ставлення до радянської військової ідеології, яка вважала смерть за батьківщину в ім'я правлячої партії та тогочасних вождів гідним завершенням життя радянського солдата.

Більш-менш традиційне зображення смерті знаходимо в поетичному творі «Іноді городить тинки по всьому подвір'ю...» [3 : 434], де автор називає її *та, хто з косою ходить, хто вся із кісток* [3 : 434]. Такі порівняння притаманні багатьом слов'янським культурам, у тому числі – українській, де смерть, найчастіше, – це уособлення старої кістлявої баби або кістяка – часто із косою, лопатою чи пилкою. У європейській традиції таке зображення притаманне добі Середньовіччя або навіть Просвітництва, де смерть – це потворний кістяк у білому савані та з косою в руці.

У багатьох місцевостях, як зазначають дослідники, смерть була суто жіночим образом, та своїми жіночими рисами дуже нагадувала Бабу-Ягу або стару страшну відьму. Цікаво, однак, що українці подекуди уявляли смерть і молодю пані чи панночкою, що є даниною поваги мистецтву романтизму, який естетизував феномен смерті, перетворивши попередній потворний образ на прекрасну білу даму з таємничим усміхом, часто з квіткою в руці. У вірші В. Голобородька «А той не корчився...» [3 : 308] смерть персоніфікується автором як *весела дівчина на коні* [3 : 308], що вказує на його схильність до естетики романтизму.

Білий колір, ще за часів давньоукраїнських похоронних забав, у яких смерть була обов'язковим персонажем, був кольором смерті, адже її персонажів вбирали, загортаючи в біле полотно. Кольоровий концепт знаходимо у поезії «Наодинці з дівчиною» [3 : 467], де головна героїня, що померла, зображується за допомогою епітета *...всі в білих тарілках...* [3 : 467]. Порівняння ж із рибою – *...як рибина у лусці...* [3 : 467] – передає відчуття могильного холоду, тобто неможливості повернення до життя.

Також у поезії В. Голобородька присутня тема безсмертя, тому що вона є антиподом смерті, таким бажаним і недосяжним. У поетичному творі «Насіння трав ненавидіти» [3 : 158] автор усвідомлює швидкоплинність життя: *Всі ми зрештою колись померемо, ми не вічні і не безсмертні, ...а насіння усяких трав... чекає нашої смерті... щоб уп'ястися в наше ненаше мертво тіло,*

й констатує: *насіння трав безсмертне, бо воно насіння трав* [3 : 158]. У цьому випадку маємо зображення тлінності людського життя в антонімічному порівнянні із безсмертям, притаманним, за віруваннями поета, насінню трав.

Що таке смерть, В. Голобородько гостро відчув, коли дружина Юлія покинула його назавжди. Ймовірно, саме їй він присвятив вірша «Долоні, звернені до мене» [3 : 955], де померла кохана зображена ним як привід, що *махає долонями у повітрі... розкритих у помахах привітання... ніби ми не розходимося, а зустрічаємося* [3 : 955]. Смертельна розлука з близькою людиною описується ним так: *ми розходимося: я знаю, що ти мене покидаєси, а я тут лишаюся... я змушений врешті-решт іти звідси, а ти лишаєси на місці, стоячи як укопана* [3 : 955].

Написана у той же самий час поезія «Автобус, що не звертає вбік» [3 : 959] демонструє метафоричне зображення життя у вигляді автобусу, що *їздить тільки прямо, / нікуди не звертає...* [3 : 959] з дороги. А, як зауважив свого часу ще М. Євшан, будь-яка дорога, як відомо, веде або до смерті, або до дому [7: 35]. Така дорога завжди спрямована в один бік. Для померлого вона безповоротна, тому *...рейс цього автобуса / завжди лише в одному напрямку...* [3 : 959]. Доволі часто могила ототожнюється з домом; у даному випадку могили — це метафоризовані місця в автобусі, тому що *попереду сидять ті, що вже доїхали, — / за ними навічно закріплені передні місця* [3 : 959]. Тобто перебування в дорозі, на думку автора, — це вже очікування неминучої смерті.

«Миттева зустріч» [3 : 874] є своєрідним пророцтвом автора, який навіть не підозрював, що звичайна історія про несподівану зустріч дівчини з хлопцем, з натяком на кохання з першого погляду, справдиться через декілька років у страшній трагедії, яка забере життя старшого сина В. Голобородька. У вірші 1991 року читаємо: *... якщо він не впишеться у поворот і розіб'ється на дорозі, той юнак на червоному мотоциклі...* [3 : 874]. У 1998 році Павло, подібно до героя вірша, повертаючись увечері з сусіднього села додому, розбився на мотоциклі, врізавшись в автобус. Можливо, це лише випадковий збіг, а може, геній автора задалегідь попереджав про цю драматичну подію, але ніхто, на жаль, не звернув на це уваги.

Отже, можемо зробити висновок, що тропи, які переважають у художній інтерпретації танатологічних концептів В. Голобородька — це порівняння (з деревами, як у давніх віруваннях; з кістяком, як у традиціях Середньовіччя; із рибою як символом одвічного холодного тіла; протиставне порівняння із безсмертям, притаманним, на думку автора, насінню трав), епітети (*піднесена, як святковій прапори* [3 : 161], *повільна* [3 : 725], *...вся в білих тарілках...* [3 : 467]), персоніфікація смерті у вигляді *веселої дівчини на коні* [3 : 308], а також метафоричне зображення *дороги* як шляху до смерті й *розлуки* як прощання з померлою близькою людиною.

На нашу думку, тлумачення танатологічної символіки кризь призму життєвого шляху В. Голобородька є надзвичайно важливим елементом для повноти розуміння його мовної картини світу, підтексту його висловлювань та образів, які він відтворює у своїй творчості, відтак подальші дослідження в цьому плані, на нашу думку, є перспективними.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бойчук Б.М.** «Летюче віконце» Василя Голобородька / Б. М. Бойчук // Сучасність. – 1971. – № 6. – С. 32-37.
2. **Вінграновський М.С.** Вільний вірш поета / М. С. Вінграновський // Поезія. – 1987. – Вип. 2. – С. 44-45.
3. **Голобородько В. І.** Ми йдемо. Вибрані вірші. Вступна ст. М.М. Сулими / В. І. Голобородько. – К., Рівне: Планета-друк, 2005. – 1056 с.
4. **Дзюба І.М.** У дивосвіті рідної хати (Кілька слів про поета, який щойно починається) / І. М. Дзюба // Дніпро. – 1965. – № 4. – С. 145-152.
5. **Дзюба І.М.** Течія перегачена, але не зупинена / І. М. Дзюба // Українське слово: Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ століття: У 4-х кн. / Упор. Яременко В. – К.: Аконт, 2000. – Кн. 4. – С. 287-289.
6. **Дзюба І. М.** У дивосвіті рідної хати / І. М. Дзюба // Панорама найновішої літератури в УРСР / Упор. Кошелівець І. – Мюнхен, 1974. – С. 642-661.
7. **Євшан М.Й.** Критика. Літературознавство. Естетика / М. Й. Євшан. – К., 1998.
8. **Кузьменко О. В.** Поетика Василя Голобородька / О. В. Кузьменко. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2005. – 196 с.
9. **Українська культура: лекції за редакцією Дмитра Антоновича / упор. С. В. Ульяновська.** – К. : Либідь, 1993. – 592 с.
10. **Kalinowska A.** “śmierć oswojona” i “śmierć dzika” w opowiadaniach W.Gomulickiego i S.Zeromskiego /**A. Kalinowska**// *Módnistyczny wizerunek człowieka: Studia historycznoliterackie.* – Lublin, 2001. – S. 201.